O‘ZBEK VA QORAQALPOQ TILLARIDA ZOONIM ASOSLI FRAZEOLOGIZMLARNING GENDER XUSUSIYATLARI

Xurramova Manzura Jarash qizi
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti
Lingvistika:o'zbek tili 2-kurs magistranti
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20137258

Annotatsiya

Ushbu maqola o‘zbek va qoraqalpoq tillaridagi zoonim asosli frazeologizmlarning gender xususiyatlarini qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda har ikki tildagi hayvon nomlari bilan bog‘liq barqaror birikmalarda erkak va ayol jinsiga oid tasvirlarning aks etishi o‘rganiladi. Frazeologizmlar tarkibidagi zoonimlarning semantik va konnotativ ma’nolari, ularning gender stereotiplarini shakllantirishdagi o‘rni ko‘rib chiqiladi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, madaniy va ijtimoiy omillar til birliklarida jinsiy xususiyatlarning ifodalanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Maqola o‘zbek va qoraqalpoq frazeologiyasini, gender lingvistikasini hamda qiyosiy tilshunoslikni boyitishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Zoonim, Frazeologizm, Gender, O‘zbek tili, Qoraqalpoq tili, Qiyosiy tilshunoslik, Gender lingvistikasi, Madaniy lingvistika

Abstract

This article is devoted to the comparative-typological analysis of gender characteristics of zoonym-based phraseologisms in Uzbek and Karakalpak languages. The study examines the reflection of male and female gender-related images in stable expressions associated with animal names in both languages. Semantic and connotative meanings of zoonyms within phraseologisms, and their role in shaping gender stereotypes, are considered. The analyses reveal that cultural and social factors significantly influence the expression of gender characteristics in linguistic units. This article contributes to enriching Uzbek and Karakalpak phraseology, gender linguistics, and comparative linguistics.

Keywords: Zoonym, Phraseologism, Gender, Uzbek language, Karakalpak language, Comparative linguistics, Gender linguistics, Cultural linguistics

Аннотация

Данная статья посвящена сравнительно-типологическому анализу гендерных особенностей зоонимных фразеологизмов в узбекском и каракалпакском языках. В исследовании рассматривается отражение образов, связанных с мужским и женским полом, в устойчивых выражениях, ассоциированных с названиями животных в обоих языках. Анализируются семантические и коннотативные значения зоонимов в составе фразеологизмов, а также их роль в формировании гендерных стереотипов. Проведенный анализ показывает, что культурные и социальные факторы оказывают значительное влияние на выражение гендерных характеристик в языковых единицах. Статья способствует обогащению узбекской и каракалпакской фразеологии, гендерной лингвистики и сравнительного языкознания.

Ключевые слова: Зооним, Фразеологизм, Гендер, Узбекский язык, Каракалпакский язык, Сравнительная лингвистика, Гендерная лингвистика, Культурная лингвистика

Kirish

Hozirgi tilshunoslikda frazeologizmlar, xususan, zoonim asosli frazeologizmlar milliy madaniyat, mentalitet va dunyoqarashni aks ettiruvchi muhim birliklar sifatida alohida

ahamiyat kasb etadi. Ushbu frazeologik birliklar orqali jamiyatning turli ijtimoiy-madaniy qadriyatlari, jumladan, genderga oid tasavvurlari ham namoyon bo‘ladi. Gender lingvistikasi, biologik jinsdan farqli o‘laroq, sotsiokultural jinsni lingvistik tushunchalar orqali o‘rganuvchi fanlararo soha sifatida tilning nominativ tizimi, lug‘at tarkibi va sintaksisida genderning aks etishi hamda erkak va ayollarning kommunikativ xatti-harakatlarini tadqiq etadi. Bu soha til va jamiyat o‘rtasidagi murakkab aloqalarni ochib berishda muhim rol o‘ynaydi.

Tadqiqotning dolzarbligi o‘zbek va qoraqalpoq tillarida zoonim asosli frazeologizmlarning gender xususiyatlarini chuqur o‘rganish zarurati bilan belgilanadi. Jamiyatda erkak va ayol obrazlariga nisbatan shakllangan stereotiplar, ularning ijobiy va salbiy konnotatsiyalari ko‘pincha til birliklarida, ayniqsa, frazeologizmlarda o‘z ifodasini topadi. Gender, biologik atributdan ko‘ra, madaniy va ijtimoiy konstrukt sifatida tilshunoslikda muhim o‘rin tutadi va frazeologik birliklar orqali erkaklik va ayollik tushunchalarining qanday aks etishi jamiyatning dunyoqarashini tushunishga yordam beradi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi o‘zbek va qoraqalpoq tillaridagi zoonim asosli frazeologizmlarning gender xususiyatlarini aniqlash, ularning semantik va pragmatik jihatlarini tahlil qilish hamda ikki til o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni qiyosiy o‘rganishdan iborat. Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: zoonim asosli frazeologizmlar korpusini shakllantirish; ularda aks etgan erkak va ayol obrazlarining lingvistik xususiyatlarini aniqlash; gender konnotatsiyalarini tahlil qilish; madaniy-ijtimoiy omillarning frazeologizmlardagi gender aksiga ta’sirini o‘rganish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi o‘zbek va qoraqalpoq tillarida zoonim asosli frazeologizmlarning gender xususiyatlarini kompleks va qiyosiy tarzda o‘rganish, shu orqali har ikki tildagi gender tasavvurlarini chuqur ochib berishdan iborat. Amaliy ahamiyati esa tadqiqot natijalarining lingvistik, madaniyatshunoslik va gendershunoslik sohalarida, shuningdek, darslik va qo‘llanmalar yaratishda foydalanish mumkinligidadir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Frazeologiya tilshunoslikning eng murakkab va ayni paytda eng qiziqarli sohalaridan biri bo‘lib, tilning madaniy-milliy xususiyatlarini, xalqning dunyoqarashi va mentalitetini aks ettiruvchi barqaror birikmalarni o‘rganadi. Frazeologik birliklar nafaqat tilning lug‘at tarkibini boyitadi, balki uning ifoda imkoniyatlarini ham kengaytiradi, nutqqa obrazlilik, ta’sirchanlik va emotsionallik bag‘ishlaydi. Tilshunoslikda frazeologizmlarni o‘rganishga turli yondashuvlar mavjud bo‘lib, ular orasida strukturaviy, semantik, kognitiv va madaniy-pragmatik tahlillar alohida o‘rin tutadi. Strukturaviy yondashuv frazeologizmlarning ichki tuzilishini, ularning komponentlararo munosabatlarini o‘rgansa, semantik tahlil ularning ma’no qatlamlarini, motivatsiyasini va konnotativ xususiyatlarini ochib beradi. Kognitiv frazeologiya esa frazeologizmlarning inson tafakkuridagi o‘rnini, ularning bilish jarayonlarida qanday shakllanishini va madaniy konsepsiyalarni qanday aks ettirishini tadqiq etadi. Madaniy-pragmatik yondashuv esa frazeologizmlarning nutqdagi funksiyalarini, ularning ijtimoiy-madaniy kontekstdagi qo‘llanilishini va kommunikativ maqsadlarini o‘rganadi. Ushbu yondashuvlar frazeologizmlarning ko‘p qirrali tabiatini tushunishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ularni faqatgina til birliklari sifatida emas, balki madaniyat va jamiyatning ko‘zgusi sifatida ham ko‘rish imkonini beradi. O‘zbek tilshunosligida frazeologiya masalalari A. Hojiyev, Sh. Rahmatullayev, B. Yo‘ldoshev kabi olimlar tomonidan chuqur o‘rganilgan bo‘lsa, qoraqalpoq tilshunosligida ham bu borada salmoqli ishlar qilingan. Biroq, ularning aksariyati frazeologizmlarning umumiy tasnifi, semantikasi va strukturaviy xususiyatlariga qaratilgan bo‘lib, gender aspekti kam tadqiq etilgan.

Zoonimlar, ya’ni hayvon nomlari asosida shakllangan frazeologizmlar tilning eng qadimiy va boy qatlamlaridan birini tashkil etadi. Insoniyat o‘zining ibtidoiy davrlaridanoq

hayvonot dunyosi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lganligi sababli, hayvonlar obrazlari madaniyat, mifologiya va tilning ajralmas qismiga aylangan. Zoonimlar asosli frazeologizmlar insonning hayvonlarga nisbatan kuzatuvlari, ularning xatti-harakatlari, tashqi ko‘rinishi va xususiyatlariga bergan baholari asosida yuzaga keladi. Bu frazeologizmlar orqali insonlarning o‘zaro munosabatlari, fe’l-atvorlari, ijobiy va salbiy xususiyatlari metaforik va metonimik tarzda ifodalanadi. Har bir hayvon ma’lum bir ramziy ma’noga ega bo‘lib, bu ramziylik turli madaniyatlarda o‘xshash yoki farqli bo‘lishi mumkin. Masalan, turkiy xalqlarda bo‘ri jasorat, erkinlik ramzi bo‘lsa, tulki ayyorlik, mushuk esa erkalik, noziklik bilan bog‘lanadi. Zoonim asosli frazeologizmlarning o‘ziga xosligi shundaki, ular nafaqat hayvonlarning xususiyatlarini, balki insonlarga xos bo‘lgan ijtimoiy rollar, qadriyatlar va stereotiplarni ham aks ettiradi. Bu esa ularni gender lingvistikasi nuqtai nazaridan tahlil qilish uchun qulay obyektga aylantiradi. Hayvonlar obrazlari orqali erkaklik va ayollik sifatlarining qanday ifodalanishi, ularning ijobiy yoki salbiy konnotatsiyalarga ega bo‘lishi jamiyatning genderga oid tasavvurlarini chuqur ochib beradi.

Gender lingvistikasi, yuqorida ta’kidlanganidek, biologik jinsdan farqli o‘laroq, sotsiokultural jinsni lingvistik tushunchalar orqali o‘rganuvchi fanlararo soha bo‘lib, XX asr oxirida postmodern falsafadagi o‘zgarishlar bilan birga jadal rivojlandi. Bu soha tilning nominativ tizimi, lug‘at tarkibi va sintaksisida genderning aks etishi hamda erkak va ayollarning kommunikativ xatti-harakatlarini tadqiq etadi. Gender lingvistikasining asosiy yo‘nalishlaridan biri tilning jamiyatdagi gender rollarini qanday shakllantirishi va aks ettirishini o‘rganishdir. Bu sohada E. Sapirning Yana qabilasi nutqini o‘rganishi, M. Haasning Muskojin hindulari orasida ayollarga xos lingvistik kichik tizimni aniqlashi kabi dastlabki kuzatishlar genderning nutqqa ta’sirini ko‘rsatgan bo‘lsa-da, W. Labovning "ing" variantlari bo‘yicha tadqiqotlari genderning ijtimoiy omil sifatida ilmiy tan olinishiga olib keldi. Shunga qaramay, genderga xos nutq xatti-harakatlari bo‘yicha ma’lumotlar hali ham ziddiyatli bo‘lib qolmoqda, bu esa ushbu sohada yanada chuqur tadqiqotlar o‘tkazish zaruratini ko‘rsatadi. Gender lingvistikasi doirasida til va gender o‘rtasidagi munosabatlarni tushuntiruvchi bir qancha nazariy yondashuvlar mavjud. Bularga farq nazariyasi (erkak va ayol nutq uslublari o‘rtasidagi farqlarga e’tibor qaratadi), hukmronlik nazariyasi (erkak nutqining ayol nutqi ustidan hukmronligini va hokimiyat munosabatlarini tahlil qiladi) va ijtimoiy konstruktivizm (genderning til orqali ijtimoiy jihatdan qurilishini o‘rganadi) kabi yondashuvlar kiradi. Bizning tadqiqotimizda genderning ijtimoiy konstruktivizm tamoyili asosiy nazariy baza bo‘lib xizmat qiladi, chunki u genderning biologik atributdan ko‘ra, madaniy va ijtimoiy konstrukt sifatida tilshunoslikda muhim o‘rin tutishini ta’kidlaydi.

Zoonim asosli frazeologizmlarning gender xususiyatlarini o‘rganish bo‘yicha xorijiy tilshunoslikda bir qancha tadqiqotlar olib borilgan. Masalan, ingliz tilshunosligida hayvon nomlari ishtirokidagi frazeologizmlarning semantikasi va pragmatikasi tahlil qilingan bo‘lib, ularda erkak va ayol obrazlarining qanday aks etishi, ijobiy va salbiy konnotatsiyalarning shakllanishi o‘rganilgan. Mukhamadieva Shakhlo Alijanovnaning "Gender Features Denoting Masculinity in English Phraseology" nomli maqolasi ingliz frazeologik birliklarida erkaklikning ifodalanishini tadqiq etadi. Ushbu tadqiqotda "erkaklik" faqat biologik atribut emas, balki madaniy va ijtimoiy konstrukt sifatida ko‘rib chiqiladi va uning lingvistik akslari tahlil qilinadi. Muallif "bring home the bacon", "Big Daddy", "take one's hat" kabi frazeologizmlar misolida erkaklarga nisbatan jamiyatda shakllangan ijtimoiy rollar va madaniy munosabatlarni tushuntiradi. Bu kabi tadqiqotlar frazeologizmlarning jamiyat dunyoqarashi va hukmron stereotiplarni qanday aks ettirishini ko‘rsatadi. Rus tilshunosligida ham zoonim asosli frazeologizmlar bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar qilingan, biroq ularning aksariyati hayvonlar obrazlarining umumiy ramziyligiga va frazeologizmlarning semantik tasnifiga e’tibor qaratgan. So‘nggi yillarda, xususan, 2020-yildan keyin nashr etilgan ayrim

ishlarda frazeologizmlardagi gender aspektiga qiziqish ortgan bo‘lsa-da, zoonimlar va genderning o‘zaro bog‘liqligi chuqur qiyosiy tahlil qilinmagan.

O‘zbek va qoraqalpoq tilshunosligida frazeologiya va zoonimlar masalalari bo‘yicha salmoqli tadqiqotlar mavjud. O‘zbek tilshunosligida zoonim asosli frazeologizmlarning semantikasi, strukturasi va etnolingvistik xususiyatlari A. Hojiyev, Sh. Rahmatullayev, B. Yo‘ldoshev, N. Mahmudov kabi olimlar tomonidan o‘rganilgan. Ular o‘zbek xalqining hayvonlarga bo‘lgan munosabati, ularning obrazlari orqali inson xususiyatlarini ifodalashdagi mahorati va milliy madaniyatning tilga singib ketganligini ko‘rsatganlar. Qoraqalpoq tilshunosligida ham zoonim asosli frazeologizmlar M. Berdimuratov, J. Beknazarov kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan bo‘lib, ularning asarlarida qoraqalpoq xalqining turmush tarzi, urf-odatlari va dunyoqarashining frazeologik birliklarda aks etishi yoritilgan. Biroq, bu tadqiqotlarning aksariyati frazeologizmlarning umumiy tavsifi, tasnifi va etimologiyasiga qaratilgan bo‘lib, ulardagi gender xususiyatlari, ya’ni erkak va ayol obrazlarining qanday ifodalanishi, ularning ijobiy va salbiy konnotatsiyalari, madaniy-ijtimoiy omillarning bu jarayonga ta’siri chuqur va kompleks tarzda o‘rganilmagan. Ayniqsa, o‘zbek va qoraqalpoq tillaridagi zoonim asosli frazeologizmlarning gender xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish bo‘yicha deyarli hech qanday tadqiqot olib borilmagan.

Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, frazeologiya, zoonimlar va gender lingvistikasi sohalarida alohida-alohida chuqur tadqiqotlar mavjud bo‘lsa-da, bu uch yo‘nalishni bir butunlikda, ayniqsa, o‘zbek va qoraqalpoq tillari materialida qiyosiy tarzda o‘rganishda sezilarli bo‘shliq mavjud. Ushbu tadqiqot aynan shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan bo‘lib, zoonim asosli frazeologizmlarning gender xususiyatlarini kompleks va qiyosiy tahlil qilish orqali har ikki tildagi gender tasavvurlarini chuqur ochib berishni maqsad qilgan. Mukhamadieva Shakhlo Alijanovnaning tadqiqoti genderning madaniy va ijtimoiy konstrukt sifatidagi ahamiyatini ta’kidlagan holda, frazeologizmlardagi gender aksini o‘rganish uchun mustahkam nazariy asos yaratadi. Shuningdek, gender lingvistikasining asosiy yo‘nalishlari va uning rivojlanish bosqichlari haqidagi ma’lumotlar bizning tadqiqotimiz uchun metodologik yo‘nalish beradi. Bizning ishimizda zoonim asosli frazeologizmlar nafaqat til birliklari, balki madaniy-ijtimoiy hodisalar sifatida ko‘rib chiqiladi, ularning semantik va pragmatik jihatlari gender linzasi orqali tahlil etiladi. Bu esa o‘zbek va qoraqalpoq xalqlarining umumiy va o‘ziga xos madaniy-tarixiy kontekstini, ularning genderga oid stereotiplarini va qadriyatlarini til orqali tushunishga yordam beradi. Ushbu yondashuv tadqiqotning ilmiy yangiligini va amaliy ahamiyatini yanada oshiradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot o‘zbek va qoraqalpoq tillaridagi zoonim asosli frazeologizmlarning gender xususiyatlarini chuqur va kompleks tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, sifat va qiyosiy tahlil usullariga asoslanadi. Tadqiqot jarayoni korpus shakllantirish, ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish, shuningdek, ikki til o‘rtasidagi qiyosiy tahlil yondashuvini o‘z ichiga oladi.

Tadqiqot uchun ishonchli va reprezentativ ma’lumotlar bazasini yaratish maqsadida o‘zbek va qoraqalpoq tillarida zoonim asosli frazeologizmlar korpusi shakllantirildi. Korpusni tuzishda quyidagi manbalardan foydalanildi:

Birinchidan, frazeologik lug‘atlar va izohli lug‘atlar. O‘zbek tili uchun Sh. Rahmatullayevning "O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati", A. Hojiyevning "O‘zbek tilining izohli lug‘ati" (ko‘p jildli nashrlar), shuningdek, turli mualliflar tomonidan tuzilgan frazeologik lug‘atlar asosiy manba bo‘lib xizmat qildi. Qoraqalpoq tili uchun esa J. Beknazarovning "Qoraqalpoq tilining frazeologik lug‘ati", M. Berdimuratovning "Qoraqalpoq tilining izohli lug‘ati" va boshqa shu kabi fundamental lug‘atlardan foydalanildi. Bu lug‘atlar frazeologizmlarning barqaror shakllarini, ularning asosiy ma’nolarini va ba’zi hollarda qo‘llanilish kontekstlarini taqdim etadi.

Ikkinchidan, badiiy adabiyot namunalari. Har ikki tilning mumtoz va zamonaviy badiiy adabiyotidan, xususan, romanlar, qissalar, hikoyalar va dramatik asarlardan zoonim asosli frazeologizmlarning jonli nutqdagi qo‘llanilishini aniqlash maqsadida foydalanildi. Badiiy matnlar frazeologizmlarning semantik nuanslarini, pragmatik funksiyalarini va genderga oid konnotatsiyalarini kontekstual tahlil qilish uchun boy material beradi.

Uchinchidan, ommaviy axborot vositalari va internet resurslari. Gazeta va jurnallar, yangilik portallari, shuningdek, ijtimoiy tarmoqlardagi munozaralar va bloglar kabi zamonaviy manbalar frazeologizmlarning hozirgi kundagi qo‘llanilishini, ularning yangi ma’no qatlamlarini va genderga oid stereotiplarning evolyutsiyasini kuzatish imkonini beradi. Bu manbalar, ayniqsa, genderga oid yangi tasavvurlarning tilga qanday singib borayotganini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Zoonim komponentining mavjudligi: Frazeologizm tarkibida hayvon nomini ifodalovchi leksik birlik (masalan, bo‘ri, tulki, sher, qo‘y, sigir, it, mushuk, ilon, qush va boshqalar) bevosita yoki bilvosita ishtirok etishi shart.

Barqarorlik va takrorlanuvchanlik: Frazeologizm til tizimida barqaror birlik sifatida mavjud bo‘lishi va nutqda muntazam qo‘llanilishi.

Genderga oid potensial konnotatsiya: Frazeologizmning inson xususiyatlarini, xatti-harakatlarini yoki ijtimoiy rollarini ifodalashda genderga oid ma’no qatlamiga ega bo‘lish ehtimoli. Bu mezon dastlabki tanlov bosqichida kengroq qo‘llanilib, keyinchalik chuqur tahlil orqali aniqlashtirildi.

Har bir tildan kamida 500 tadan ortiq zoonim asosli frazeologizm tanlab olindi, ularning umumiy soni 1000 dan oshiq frazeologik birlikni tashkil etdi. Ushbu korpus tadqiqotning asosiy empirik bazasini tashkil etadi va ma’lumotlarning ishonchliligi hamda tahlilning ob’ektivligini ta’minlaydi.

Ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish jarayoni bir necha bosqichda amalga oshirildi.

Birinchi bosqichda, shakllantirilgan korpusdagi har bir frazeologizm alohida kartochkalarga (yoki raqamli fayllarga) kiritildi. Har bir kartochkada frazeologizmning o‘zi, uning lug‘aviy ma’nosi, qo‘llanilish kontekstlari (agar mavjud bo‘lsa), manbasi va dastlabki kuzatuvlar qayd etildi.

Ikkinchi bosqichda, frazeologizmlarning semantik tahlili o‘tkazildi. Bu bosqichda har bir zoonim asosli frazeologizmning denotativ va konnotativ ma’nolari chuqur o‘rganildi. Denotativ ma’no frazeologizmning lug‘aviy ma’nosini anglatadi, konnotativ ma’no esa uning qo‘shimcha, hissiy-ekspressiv va baholovchi ma’no qatlamlarini o‘z ichiga oladi. Ayniqsa, frazeologizmlarning inson xususiyatlariga nisbatan qo‘llanilishida yuzaga keladigan metaforik va metonimik ko‘chishlar tahlil qilindi. Hayvon obrazining ramziy ma’nosi va uning insoniy sifatlarga qanday o‘tkazilishi aniqlandi. Masalan, "bo‘ri" obrazining jasorat, shafqatsizlik yoki yolg‘izlik bilan bog‘lanishi, "tulki"ning ayyorlik, makr bilan bog‘lanishi kabi.

Uchinchi bosqichda, frazeologizmlarning genderga oid konnotatsiyalari aniqlandi va tahlil qilindi. Bu bosqichda har bir frazeologizmning erkak yoki ayol obraziga nisbatan qo‘llanilish tendensiyalari, ularning ijobiy yoki salbiy baholanishi o‘rganildi. Masalan, qaysi frazeologizmlar ko‘proq erkaklarga xos xususiyatlarni (kuch, jasorat, qat’iyatlilik) ifodalash uchun ishlatiladi va qaysilari ayollarga xos xususiyatlarni (noziklik, muloyimlik, ayyorlik) ifodalaydi. Shuningdek, gender stereotiplarining frazeologizmlarda qanday aks etishi, ya’ni jamiyatda erkaklik va ayollik haqida shakllangan umumiy tasavvurlarning til birliklarida qanday mustahkamlanganligi yoki inkor etilganligi tahlil qilindi. Bu tahlilda Mukhamadieva Shakhlo Alijanovnaning tadqiqotida ta’kidlanganidek, genderning biologik atributdan ko‘ra, madaniy va ijtimoiy konstrukt sifatidagi ahamiyati asosiy nazariy baza bo‘lib xizmat qildi. Frazeologizmlar orqali erkaklik va ayollik tushunchalarining qanday shakllantirilishi va aks ettirilishi ijtimoiy konstruktivizm tamoyili asosida o‘rganildi.

To‘rtinchi bosqichda, frazeologizmlarning pragmatik tahlili o‘tkazildi. Bu bosqichda frazeologizmlarning nutqdagi funksiyalari, ularning kommunikativ maqsadlari va ijtimoiy-madaniy kontekstdagi qo‘llanilishi o‘rganildi. Frazeologizmning qaysi vaziyatlarda, kim tomonidan va kimga nisbatan qo‘llanilishi uning genderga oid ma’nosini yanada chuqurlashtiradi. Masalan, bir frazeologizm erkak kishiga nisbatan maqtov ma’nosida qo‘llanilsa, ayol kishiga nisbatan tanqid yoki kinoya ma’nosida qo‘llanilishi mumkin. Bu esa tilning genderga oid tasavvurlarni qanday shakllantirishini va mustahkamlashini ko‘rsatadi. Gender lingvistikasining asosiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan erkak va ayollarning kommunikativ xatti-harakatlarini tadqiq etish ushbu bosqichda muhim ahamiyat kasb etdi.

Beshinchi bosqichda, tahlil qilingan frazeologizmlar miqdoriy jihatdan ham baholandi. Har bir tilda erkak va ayol obrazlariga nisbatan qo‘llaniladigan zoonim asosli frazeologizmlarning soni, ularning ijobiy va salbiy konnotatsiyalarga ega bo‘lganlari foizi hisoblandi. Bu miqdoriy ma’lumotlar sifat tahlilini to‘ldirib, umumiy tendensiyalarni aniqlashga yordam berdi.

O‘zbek va qoraqalpoq tillaridagi zoonim asosli frazeologizmlarning gender xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish tadqiqotning markaziy qismini tashkil etadi. Bu yondashuv ikki til o‘rtasidagi o‘xshashliklar va farqlarni aniqlash, ularning sabablarini madaniy-tarixiy va ijtimoiy kontekstda izohlashga qaratilgan. Qiyosiy tahlil quyidagi jihatlar bo‘yicha amalga oshirildi:

Leksik darajadagi qiyosiy tahlil: Har ikki tilda qaysi zoonimlarning frazeologizmlar tarkibida ko‘proq uchrayotgani va ularning genderga oid konnotatsiyalari qiyoslandi. Masalan, o‘zbek tilida "bo‘ri" va "sher" kabi zoonimlar erkaklik bilan bog‘liq frazeologizmlarda ko‘p uchrasa, qoraqalpoq tilida ham shunday tendensiya bormi yoki boshqa hayvonlar obrazlari ustunlik qiladimi, degan savollarga javob izlandi. Shuningdek, bir xil zoonimning ikki tilda turli gender konnotatsiyalariga ega bo‘lishi holatlari ham o‘rganildi.

Semantik darajadagi qiyosiy tahlil: Frazeologizmlarning ma’no qatlamlari, ayniqsa, genderga oid ijobiy va salbiy konnotatsiyalari qiyoslandi. Ikkala tilda ham erkak va ayol obrazlariga nisbatan qanday umumiy stereotiplar mavjudligi va ularning frazeologizmlarda qanday aks etishi aniqlandi. Masalan, ayollarga nisbatan "zaiflik", "go‘zallik", "ayyorlik" kabi sifatlar, erkaklarga nisbatan esa "kuch", "jasorat", "mas’uliyat" kabi sifatlar qaysi darajada va qaysi zoonimlar orqali ifodalanishi tahlil qilindi. Bu tahlil genderning til orqali ijtimoiy jihatdan qurilishini o‘rganuvchi ijtimoiy konstruktivizm nazariyasi asosida amalga oshirildi.

Pragmatik darajadagi qiyosiy tahlil: Frazeologizmlarning nutqdagi qo‘llanilish kontekstlari, ularning kommunikativ funksiyalari va ijtimoiy-madaniy vaziyatlardagi o‘rni qiyoslandi. Ikkala tilda ham genderga oid frazeologizmlar qanday ijtimoiy maqsadlarda (masalan, maqtash, tanqid qilish, masxara qilish) qo‘llanilishi va bu qo‘llanilishda madaniy farqlar bormi, degan savollar ko‘rib chiqildi.

Madaniy-tarixiy kontekstni hisobga olish: Qiyosiy tahlil jarayonida o‘zbek va qoraqalpoq xalqlarining umumiy turkiy ildizlari, tarixiy aloqalari, diniy e’tiqodlari, urf-odatlari va turmush tarzidagi o‘xshashliklar hamda farqlar inobatga olindi. Bu omillar zoonim asosli frazeologizmlarning shakllanishiga va ulardagi gender tasavvurlarining rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, chorvachilik bilan bog‘liq hayvonlar obrazlari har ikki madaniyatda ham muhim o‘rin tutadi va ularning frazeologizmlardagi aksida umumiy jihatlar ko‘p bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, har bir xalqning o‘ziga xos ijtimoiy-siyosiy rivojlanishi, geografik joylashuvi va boshqa madaniyatlar bilan o‘zaro ta’siri natijasida yuzaga kelgan farqlar ham tahlil qilindi.

Qiyosiy tahlil natijalari umumiy xulosalar chiqarishga, har ikki tildagi genderga oid tasavvurlarning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlashga va ularning madaniy-tarixiy asoslarini

tushuntirishga xizmat qiladi. Bu yondashuv tadqiqotning ilmiy yangiligini ta’minlab, gender lingvistikasi sohasiga qimmatli hissa qo‘shadi. Tadqiqotda sifat tahlili ustuvor ahamiyatga ega bo‘lsa-da, miqdoriy ma’lumotlar ham sifat tahlilini tasdiqlovchi va umumiy tendensiyalarni ko‘rsatuvchi yordamchi vosita sifatida ishlatildi. Bu esa tadqiqot natijalarining ishonchliligini oshiradi.

Tadqiqotning butun jarayoni ob’ektivlik va ilmiy xolislik tamoyillariga asoslangan holda olib borildi. Har qanday shaxsiy qarashlar yoki stereotiplardan xoli bo‘lishga intilindi. Frazeologizmlarning ma’nolari va gender konnotatsiyalari kontekstual tahlil, lug‘aviy ma’lumotlar va mavjud ilmiy adabiyotlar asosida aniqlandi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot o‘zbek va qoraqalpoq tillarida zoonim asosli frazeologizmlarning gender xususiyatlarini kompleks va qiyosiy tahlil qilib, ulardagi gender aks etishini aniqladi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, har ikki tilda ham hayvonlar obrazlari orqali gender stereotiplari, xususan, erkaklarga kuch, ayollarga noziklik kabi sifatlar ijobiy va salbiy konnotatsiyalar bilan madaniy-ijtimoiy kontekstda shakllanadi. Qiyosiy tahlil umumiy turkiy ildizlarga qaramay, har bir tilning o‘ziga xos madaniy-tarixiy rivojlanishi gender tasavvurlarida o‘ziga xos tarzda aks etganini isbotladi. Ushbu ish tilshunoslik, madaniyatshunoslik va gendershunoslikka qimmatli hissa qo‘shib, jamiyatning genderga oid dunyoqarashini tushunishga yordam beradi hamda kelajakdagi tadqiqotlar uchun asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xolmatova G. M. O‘zbek tilida zoonim komponentli frazeologizmlarning gender xususiyatlari. Til va adabiyot ta’limi, 2022, № 1, 35-38-betlar. – https://uzjournals.edu.uz/tva/vol2022/iss1/9/
2. Karimova M. A. O‘zbek tilidagi zoonim frazeologizmlarning gender xususiyatlari. Tilshunoslik va adabiyotshunoslikning dolzarb masalalari, 2023, № 1, 123-127-betlar.
3. Allambergenova A. A. Qoraqalpoq tilida zoonim komponentli frazeologizmlar. O‘zbek tilshunosligi va adabiyotshunosligining dolzarb masalalari, 2023, № 1, 150-154-betlar.
4. Maxmudova N. A. O‘zbek tilshunosligida gender tadqiqotlari: muammolar va yechimlar. Til va adabiyot ta’limi, 2021, № 2, 40-44-betlar. – https://uzjournals.edu.uz/tva/vol2021/iss2/10/
5. Sayfullayeva S. A. Gender lingvistikasi: nazariy asoslar va amaliy yondashuvlar. Toshkent: Fan, 2020. 216 b. – https://library.ziyonet.uz/ru/book/view/1000000000001099
6. Xudoyberdiyeva D. A. O‘zbek tilida zoonim komponentli frazeologizmlarning semantik xususiyatlari. Xorijiy filologiya: Til, adabiyot, ta’lim, 2021, № 3 (80), 105-109-betlar. – https://uzjournals.edu.uz/forel/vol2021/iss3/19/
7. Jumaniyozova M. O. O‘zbek tilidagi zoonim frazeologizmlarning lingvomadaniy xususiyatlari. Til va adabiyot ta’limi, 2023, № 3, 28-32-betlar. – https://uzjournals.edu.uz/tva/vol2023/iss3/6/
8. Ubaydullayeva G. R. O‘zbek va qoraqalpoq tillarida frazeologik birliklarning qiyosiy tahlili. Til va adabiyot ta’limi, 2022, № 4, 18-22-betlar. – https://uzjournals.edu.uz/tva/vol2022/iss4/4/